

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС.
КРИМИНОЛОГИЯ. КРИМИНАЛИСТИКА
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС.
КРИМИНОЛОГИЯ. КРИМИНАЛИСТИКА
CRIMINAL LAW AND PROCESS. CRIMINOLOGY. FORENSICS**

ГТАХР 10.79.01
ӘОЖ 343.13

<https://doi.org/10.51889/2959-6181.2026.83.1.007>

С.К. Алибеков^{1*} , Г.К. Бақытжанова²

¹Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті

²Жүсіп Баласағұни атындағы Қырғыз Ұлттық Университеті
(e-mail: *serikkali.alibekov@yu.edu.kz, gulazhar@mail.ru)

**СУДЬЯ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ «ПРОЦЕСТІК ЕМЕС БАЙЛАНЫСТЫ»
ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа

Мақала Қазақстан Республикасындағы судьялардың «процестік емес байланыстарын» құқықтық тұрғыдан реттеу мәселелерін талдауға арналған. Судьялар әдебіне және процестік заңнамаға өзгерістер енгізулердің қажеттілігі айқындалып, негізделген. Жүзеге асырылған зерттеудің негізінде олардың соттан тыс қызметін өнегелік-құқықтық реттеуге бақылауды күшейту мақсатында судьяның процестік болып табылмайтын қызметінің сипатын өзгерту ұсынылады. Судьялардың кәсіби қызметінің өрісінде, сондай-ақ өзге де қызметтерінде «процестік емес байланыстар» институтын түсінуге қатысты бірқатар өзекті сұрақтардың туындауы берілген мәселені ғылыми тұрғыдан зерттеуге деген қажеттілікті туындатып отыр.

Қазақстан Республикасы Конституциясында, «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Конституциялық Заңында, Судья әдебі кодексінде бекітілген ережелерді талдауды мақаланың басты мақсаты ретінде айқындай отырып, авторлар «процестік емес байланыстар» ұғымын терең талдауды негізгі міндет ретінде қарастырды. «Процестік емес байланыстар» институтының ұйымдық-құқықтық мәнін, оның қолданыстағы заңнамадағы орнын айқындау және аталған қызметтің өнегелік-құқықтық реттелуінің олқы тұстарын ашып, оларды жетілдіру міндеттері қойылып отыр.

Түйін сөздер: судья, процестік емес байланыстар, өнегелік-құқықтық реттеу, судья әдебі кодексі, заңнама мәселелері.

Алибеков С.К.¹, Бақытжанова Г.К.²

¹Каспийский университет технологии и инжиниринга имени Ш.Есенова

²Кыргызский Национальный Университет имени Ж.Баласагына
(e-mail: serikkali.alibekov@yu.edu.kz, gulazhar@mail.ru)

**ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ НЕПРОЦЕССУАЛЬНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДЬИ**

Аннотация

В данной научной статье рассмотрены вопросы правового регулирования непроцессуальной деятельности судей в Республике Казахстан. Определена и обоснована необходимость внесения изменений в Кодекс судейской этики и процессуальное законодательство. На основании

проведенного исследования рекомендуется изменить характер внепроцессуальной деятельности судей в целях усиления контроля за нравственно-правовым регулированием их внесудебной деятельности. Рассмотрение актуальных вопросов, связанных с толкованием института «непроцессуальных отношений» в области профессиональной деятельности судей, а также деятельности в других сферах обусловлено необходимостью изучения данного вопроса с научной точки зрения.

Основной целью статьи является анализ положений, закрепленных в Конституции Республики Казахстан, Конституционном законе «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан», Кодексе судейской этики, углубленный анализ понятия «непроцессуальные отношения». В исследовании решены задачи по определению организационно-правового значения института «непроцессуальные отношения», его места в действующем законодательстве, выявлению пробелов в нравственно-правовом регулировании указанной деятельности и их совершенствованию.

Ключевые слова: судья, непроцессуальные отношения, нравственно-правовое регулирование, кодекс судейской этики, вопросы законодательства.

S.K. Alibekov¹, G.K. Bakytzhanova²

¹Caspian University of Technology and Engineering named after Sh. Yesenov

*²Kyrgyz National University named after J. Balasagyn
(e-mail: serikkali.alibekov@yu.edu.kz, gulazhar@mail.ru)*

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF NON-PROCEDURAL ACTIVITIES OF JUDGES

Abstract

This scientific article examines the issues of moral and legal regulation of non-procedural activities of judges in the Republic of Kazakhstan. The need to amend the Code of Judicial Ethics and procedural legislation is identified and justified. Based on the study, it is recommended to change the nature of the extra-procedural activities of judges in order to strengthen control over the moral and legal regulation of their extra-judicial activities. The emergence of a number of pressing issues related to the interpretation of the institution of “non-procedural relations” in the field of professional activity of judges, as well as activities in other areas, gives rise to the need to study this issue from a scientific point of view.

Defining the main purpose of the article as an analysis of the provisions enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Constitutional Law “On the Judicial System and the Status of Judges of the Republic of Kazakhstan”, the Code of Judicial Ethics, the author considers an in-depth analysis of the concept of “non-procedural relations” to be the main task. The tasks are set to determine the organizational and legal significance of the institution of “non-procedural relations”, its place in the current legislation, to identify gaps in the moral and legal regulation of these activities and their improvement.

Key words: judge, extra-procedural relations, moral and legal regulation, code of judicial ethics, legislative issues.

Kіpіcіne

ҚР қолданыстағы Қылмыстық-процестік кодексінің 22-бабында судьялардың тәуелсіздігі туралы норманың бекітілуі олардың сот төрелегін іске асыруы жөніндегі қызметіне қандай да бір араласуға жол берілмейтіндігін және ол заң бойынша жауаптылыққа әкеліп соғатындығын қамтамсыз етті. Сонымен бірге судьялар тәуелсіздігінің кепілдігі Қазақстан Республикасының Конституциясында да көрініс тапқан.

Атап көрсетер болсақ, ҚР Конституциясының 3-бабының 4-бөлігінде Қазақстан Республикасында мемлекеттік биліктің біртұтас екендігі, ол Конституция мен заңдар негізінде заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөленетіндігі, олардың тежемелік әрі тепе-

теңдік жүйесін пайдалану арқылы, өзара іс-қимыл жасау қағидасына сәйкес жүзеге асырылатындығы бекітілген.

Жалпы алғанда мемлекеттік биліктің тиісті тармақтарға бөлінуі және олардың тепе-теңдік және тежемелік қағидасына негізделуі, соның негізінде мемлекеттік биліктің бір қолға шамадан тыс шоғырлануына жол бермеу идеясы өте әріден бастау алады.

Сот билігінің мемлекеттік биліктің дербес тармағы ретінде орын алуы кез келген құқықтық және өркениетті қоғам үшін қалыпты жағдай деп танылады. Осының негізінде сот билігінің өкілдеріне ерекше міндет жүктеледі және қатардағы азаматтардың, адамдардың және қалаберді тұтастай алғандағы қоғамның өмірін басқару мүмкіндігі беріледі. Бұл, өз кезегінде, сот билігінің қазіргі замандағы кез келген қоғам үшін аса үлкен маңызға ие болатындығын және сот билігі өкілдерінен адалдықты, кіршіксіз беделді талап ететіндігін білдіреді.

Судьялардың процестік болып табылмайтын жүгінулерді шешу тәжірибесі осыған дейін сот билігі, қылмыстық-процес ғылымдары өкілдерінің арасында пәлендей қызығушылық туғызбай келгені де жасырын емес. Бұл түсінікті де, себебі аталған қызмет қылмыстық сот өндірісімен тек жанама байланысты, сондай-ақ оның жасырын сипаты соттардың өзінде арнайы эмпирикалық зерттеулерді жүзеге асырмай оны айтарлықтай деңгейде сынға алуға мүмкіндік бермейді.

Сонымен бірге кез келген «процестік емес» байланыс қылмыстық немесе өзгедей істі қараушы судьяға қысым жасаумен немесе оны сатып алуға тырысушылықпен байланысты болуы мүмкін. Бұл орын алған әлеуметтік қақтығысты әділетті және бейтарап шешуге қауіп төндіреді, осыдан кейін «процестік емес» жүгінулерді реттеудің судьялардың тәуелсіздігі қағидасына негізделген бірегей механизмін бекітудің объективті қажеттілігі туындайды.

Бұл қажеттіліктің келесі бір себебі, біздің ойымызша, өздерінің қызметтік парыздарына үнемі адал бола бермейтін жекелеген судьялардың қоғамға қауіпті әрекеттерге (сыбайлас жемқорлық, өзге де пайдакүнемдік сипаттағы) жол беруі, сондай-ақ түсініксіз себептермен іс жүргізуге қатысушылармен, олардың өкілдерімен немесе істің нәтижесіне мүдделі болып табылатын әлдебір үшінші тұлғалармен «процестік емес» байланыстарға түсуі болып табылады.

Осы тұста, «процестік емес байланыстар» деген терминмен қамтылатын, процестің жекелеген жақтары үшін де, сондай-ақ тұстай алғандағы сот билігінің беделі мен қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздігі үшін де қатер төндіретін әрекеттердің соттық немесе іс жүргізушілік қызметті негізінен реттейтін нақты құқықтық актіде бекітілмеуі таң қаларлық жағдай.

Дей тұрғамен, Қазақстан Республикасы Судьялар одағының VII съезінде 2016 жылғы 21 қарашада қабылданған Судья әдебі кодексінің 4-бабында «судья нақты іс бойынша іске қатысушы адамдармен, олардың өкілдерімен, өзге де мүдделі адамдармен процестік және өзге де заңнамада көзделмеген кез келген қарым-қатынас деп түсінілетін процестік емес байланыстарды, егер осы іс-әрекеттер судьяның объективтілігіне және бейтараптылығына негізделген күмәннің туындауына алып келуі мүмкін болса, болдырмауға тиіс» деген тұжырым бекітілген болатын.

2024 жылы 4 қазанда Қазақстан Республикасы Судьялары Одағының IX съезінде Судья әдебінің жаңа кодексі қабылданды.

Аталған Кодекстің қабылданумен бұрынғы әдеп кодексінің күші жойылды.

Жаңа кодексте процестік емес байланыстарға 3-бабының 4-тармақшасында Осы Кодексте пайдаланылатын негізгі ұғымдар ретінде мынандай түсінік берілген – судьяның іске қатысатын адамдармен, олардың өкілдерімен және (немесе) істің нәтижесіне мүдделі басқа да адамдармен заңнамада көзделмеген байланысы (сөз байласу, әңгімелесу, хат алмасу және өзге де қарым-қатынастар).

Ғылыми мақаланы дайындау барысында жүзеге асырылған талдау жоғарыда аталған құжатта қолданылған «процестік емес байланыстар» терминін біз оншалықты негізді деп тани алмаймыз. Себебі осы аталған құжатты заңмен бекітілген тәртіпте қабылданған толыққанды нормативті құқықтық акті деп санауға негіз жоқ, шындығында бұл құжат «Қазақстан Республикасы Судьялар одағы» республикалық қоғамдық бірлестігімен қабылданған және нақты заңи күшке ие бола алмайды.

«Процестік емес байланыстар» ұғымын өмірдегі, қоғамдағы жалпы қарым қатынастардан ажырата білу керек, яғни жанұялық құндылықтар мен достық қарым қатынастардан, себебі судья өз туған, өскен өлкесінде қызмет етсе, ол сол жердің тұрғындарына қатысты істерді мүлдем қарай алмауы тиіс пе?

Біздің ойымызша, ол тіптен дұрыс емес, ата бабаларымыздан мұра болып қалған «тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ» деген қанатты сөздері сол заманның судьялары – билер де өз туған, өскен жеріндегі дауларды адалдық қағидатымен шешіп отырған,

Қазіргі күнде жергілікті жердің кадрларын өсірмеу, себебі процестік емес байланыстарға жол беру қауіптілігі жоғары деген пікірге біз қарсылық білдіреміз, себебі адалдық, заңдылық пен әділдікті алғышарт ретінде ұстанатын судьялар араласып жүрген достары, жақындары құқық бұзушылық жасаса, заңдылықты басшылыққа ала отырып, сот актісін қабылдайды.

Әдет ғұрып, салт дәстүрді қоғамдық қарым қатынастарда міндетті атрибут ретінде қабылдайтын, әсіресе, қазақ қоғамы үшін «процестік емес байланыстар» ұғымын күнделікті өмірдегі араластықтан ажырата білу керек.

Осыған байланысты «процестік емес байланыстар» ұғымын Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық-процестік, Азаматтық процестік, Әкімшілік рәсімдік процестік кодексінде бекіту осы орайда орын алып отырған олқылықты жоюға пәрменді ықпал еткен болар еді.

Материалдар мен әдістер

Бұл ғылыми мақаланың әдістемелік негізі болып қоғамдық ғылымдарға ортақ жалпы және арнайы әдістер (диалектикалық талдау, жүйелік-құрылымдық әдіс, салыстырмалы-құқықтық және т.б.) табылады. Сондай-ақ мақаланы орындау барысында әлеуметтік құбылыстарды зерттеудің негізгі тұжырымдары, сонымен бірге құқықтық құбылыстарды зерттеулердің әдістемелік ілімдері басшылыққа алынды.

Нәтижелер мен талқылау

ҚР Конституциясының 75-бабының 1 және 2 тармақтарында «Қазақстан Республикасында сот төрелігін тек сот қана жүзеге асырады және сот билігі сотта іс жүргізудің азаматтық, қылмыстық және заңмен белгіленген өзге де нысандары арқылы жүзеге асырылады деп бекітілген.

Мемлекеттік органдар қызметінің негізгі мәні ретінде қарастырылатын билік бөлінісі идеясы – Платон, Аристотель және тағы басқа ежелгі заман ойшылдарымен тұжырымдалған болатын.

XVII ғасырдың ортасындағы ағылшын революциясының аса көрнекті өкілі Джон Лильберн мемлекеттік билікті заңшығарушы, атқарушы және соттық қылып бөлуге шақырған болатын және сол арқылы мемлекеттік билікті асыра пайдаланудың алдын алуға болады деп санады. Оның ойынша тек осы жағдайда ғана аталған биліктер әртүрлі органдармен және тұлғалармен жүзеге асырылып, асыра сілтеушілікке жол берілмей және мемлекеттік басқарудың мызғымастығын қамтамасыз етуге болады [1, 110 б.].

Келесі бір ағылшын ғалымы Дж. Локктың мемлекеттік биліктің бөлінісі туралы идеясын одан әрі дамыта отырып, Ұлы Француз революциясының идеологиялық тұғырын қалыптастырушылардың бірі Ш. Монтескье «Ғасырлар бойғы тәжірибеге көрсеткендей, билікке ие болған кез келген адам, оны теріс пайдалануға бейім болады және оған тиесілі шекке жеткенге дейін осы бағытты басшылыққа алады... Билікті асыра сілтеудің мүмкіндігі болмауы үшін әртүрлі биліктер бірін-бірі өзара тежеп отыруы тәртібін қалыптастыру қажет» - деп атап көрсеткен болатын [2]

Мемлекеттік билік бөлінісінің жоғарыда аталған идеясы кейіннен кез келген конституциялық-құқықтық мемлекеттің міндетті атрибуты ретінде таныла бастады.

Осының негізінде мемлекеттік-құқықтық «пәрмен» және сот билігінің беделі олардың қоғамды және мемлекетті басқарудағы рөліне айрықша маңыз береді деген тұжырым жасауға негіз береді.

«Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьялардың мәртебесі туралы» ҚР Конституциялық заңының 1-бабының 2-тармағында айтылғандай: сот билігі Қазақстан Республикасының атынан жүзеге асырылады және азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғауға, Республика Конституциясының, заңдарын, өзге де нормативтік құқықтық актілерінің, халықаралық шарттарының орындалуын қамтамасыз етуге қызмет етуі тиіс.

Сонымен қатар, жоғарыда аталған Конституциялық заңның 3-бабының 1-тармағына сәйкес «Қазақстан Республикасының сот жүйесін Қазақстан Республикасының Конституциясына және осы Конституциялық заңға сәйкес құрылатын жергілікті және басқа соттар құрайды».

Сот жүйесінің биліктің өзге тармақтарына ықпал ете алатындай жекелеген мүмкіндіктерге ие болып, биліктің қандай да бір тармағының билікті шамадан тыс иеленіп кетуіне кедергі келтіретін тежеме және тепе-теңдік жүйесіне енген жағдайда ғана сот билігі ретінде қызмет атқара алатындығын ескерген дұрыс.

Одан бөлек, заң шығарушылық және соттық тәжірибе өз тарихының өн бойында олардың өмір сүруі мен сот қызметін және билікті жүзеге асыруының ажырамас қағидаларын айқындады:

– судьялардың ауыстырылмайтындығы (Конституциялық заңның 24-бабының 1-тармағына сәйкес судьялар лауазымға заңға сәйкес сайланады немесе тағайындалады және оларға тұрақты негізде өкілеттіктер беріледі);

– судьяның тәуелсіздігі және оған заңмен кепілдік берілуі;

– судьяға ешкімнің тиіспеуі.

Сот билігінің аса маңызды элементі Конституциялық заңның 25-бабында бекітілген «судьялар сот төрелігін жүзеге асыру кезінде тәуелсіз және Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңға ғана бағынады. Ешкімнің сот төрелігін жүзеге асыру ісіне араласуға және судьяға қандай да болмасын ықпал етуге құқығы жоқ және мұндай әрекеттер заңмен қудаланады. Нақты істер бойынша судья қандай да бір түсінік беруге міндетті емес».

Қазіргі уақыттағы заң ғылымында соттың рөліне және соттың қоғамдағы маңызына қатысты негізінен екі пікір қалыптасқан.

Бірінші пікір бойынша, сот қылмыстылықпен күресудің құралы емес, сот мемлекеттің еркін білдіреді деген тұжырымды алға тартады.

Екінші пікір бойынша: сот бұл – азаматтық қоғамның туындысы, ал судья өзіне қоғамға қызмет ету міндетін жүктеген маман, бұл ретте судья жауапкершілігі орасан зор.

Судьяның моральдық міндеті – сот төрелігінің тұтастығын сақтау. Судьяның моральдық (өнегелік) таңдауы мынада, заңды тек формальды, механикалық түрде қолдану емес, керісінше объективті ақиқат, ар-ождан (судьяның ішкі сенімінің мәселесі) тұрғысынан қолдану. Судья қандай моральдық (өнегелік) сапаларға ие болуы керек? Судья әділеттілікті қайдан үйренуі қажет?

Судьяның тәуелсіздігі қағидасы, шын мәнінде әділетті және адал соттың ең басты талабы деуге болады. Аталған қағиданың мемлекеттің негізгі заңынан бастау алатындығы белгілі. Қазақстан Республикасы Конституциясының 77-бабының 4-бөлігінде бекітілгендей «Конституциямен белгіленген сот төрелігінің принциптері Республиканың барлық соттары мен судьяларына ортақ және бірыңғай болып табылады».

В.И.Анишина атап көрсеткендей «Конституциялық-құқықтық принциптер сот билігінің өзінің мәні мен сипатын айқындайды, оның қызметін жүзеге асыру үрдісінің негізгі бастауларын бекітеді, сондай-ақ соттарды ұйымдастырудың, билік өкілі ретіндегі судьяның мәртебесі мен қызмет атқаруының идеялық-құқықтық негізі қызметін атқарады» [3].

«Сот билігінің ұйымдастырылуы мен қызмет атқаруының конституциялық қағидаларының арасынан оның жүзеге асырылуы сот төрелігінің тиімділігін айтарлықтай деңгейде қамтамасыз етуге қабілетті болып табылатын аса маңыздысын атап көрсету қажет – сот төрелігін жүзеге асыру кезінде судьяға сырттан ықпал етуге жол жол бермеу. Бұл судьялардың тәуелсіздігі және олардың тек заңға ғана бағынуы принципі, бұл қағиданың қазіргі заманғы құқықтық

мемлекеттегі соттың мәртебесін айқындайтындығы ешқандай күмән туғызбайды» - деген тұжырым жасайды Ф.А. Квинциния [4].

Осы айтылғандардан кейін егер сот тәуелсіз болмаса, өзінің шешімдерін қабылдау барысында еріксіз болатын болса, оның шешімдері өзге мемлекеттік органдардың немесе істің нәтижесіне мүдделі субъектілердің ықпал етуі арқылы қабылданатын болса, онда оны кез келген әлеуметтік қақтығыста объективті төреші деп тануға негіз де болмайды.

Осы орайда абсолютті түрдегі тәуелсіздіктің, соның ішінде судьялар үшін де болмайтындығын атап көрсеткіміз келеді. Кейбір реттерде жекелеген судьялардың оларға заңмен бекітілген тәуелсіздікті қызмет мақсатында емес, өздерінің жеке мүдделеріне пайдаланатын фактілері кездесіп жатады.

Бұқаралық және тіпті кәсіби құқықтық санада да судьялардың нақты жауапсыздығы, олардың өздерінің мәртебелерін пайдакүнемдік мақсатта жиі пайдаланатындығы, судьяларды тек теріс қылық үшін ғана емес, қылмыс үшін де жауапқа тартудың шамадан тыс күрделі тетігі туралы консервативті және барынша қауіпті стереотип қалыптасқан – деп атап көрсетеді П.А. Дунюшкин. Оның ойынша, осындай стереотип халықтың судьялар корпусына деген сенімін түсіреді, сот қызметінің құндылығын шамадан тыс төмендетеді. Ол осыдан құтылу үшін бұл стереотипті еңсеру бойынша шаралар жүйесі және жүріс-тұрыстың құқыққа қайшы үлгілері үшін судьялардың заңи жауаптылығының барынша қолайлы бірегей механизмін құру қажет деп ойлайды [5].

Тәртіптік жауаптылықтың арнайы субъектісі ретіндегі судьяға қатысты алғанда, мәселе ерекше ғылыми және әлеуметтік-құқықтық маңызға ие болады, себебі сот билігінің дербес иеленушілерінің тәртіптік жауаптылығы судьялар тәуелсіздігі конституциялық принципінің аса маңызды кепілдігінің бірі ретінде орын алуы тиіс [6].

Судья адал болуы тиіс. Адалдық – өнегеліктің аса маңызды талабы. Ол өзіне шыншылдықты, прициптілікті, өз ісінің әділ екендігіне деген сенімділікті, өзінің жүріс-тұрысына қатысты өзге адамдардың және өзінің ар-ұяты алдындағы шынайылықты кірістіреді. Адалдықтың қарсы ұғымы – өтірік, екіжүзділік, сатқындық. Судьяның өзінің берген анты талап ететін міндеттерін адал орындауы судьяның адам ретіндегі адалдығын қарастырады. Сондықтан «қызметте» адал болып, судья мантиясын кимейтін күнделікті өмірде арсыз болуға болмайды.

Өзінің өмірін сот төрелігі ісіне арнаған, жауапты құзіреттерге ие болатын судья, өзінің өнегелік және рухани күштерін ең бастысы - шындыққа, әділеттілікке қызмет етуге жұмылдырады. Басқа барлық істер (жеке өмірі өрісінен тыс) екінші кезектегі маңызға ие. Қоғамдық қызмет, шығармашылық, шаруашылық мәселелерді шешу және істердің өзгедей түрлері судья үшін екінші кезекте тұрады [7].

«Сот жүйесінің ішіндегі сыбайлас жемқорлықпен байланысты құқық бұзушылықтар қоғам және мемлекет үшін аса үлкен қауіпті құбылыс болып табылады. Олар сот төрелігінің басты қағидаларын бұзып, сот органдарының беделіне зор нұқсан келтіреді, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының қорғалуына деген сенімін жоғалтады және ақыр аяғында демократиялық институттардың өмір сүруінің тұрақтылығына қауіп төндіреді» - деп атап өтеді Н.А. Гущина [8].

Қорытынды

Ғылыми мақаланы орындау барысында жүзеге асырылған зерттеудің нәтижесінің негізінде келесідей қорытындылар мен ұсыныстар жасауға болады:

1. «Процестік емес байланыс» ұғымына құқықтық негіз беру үшін Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық-процестік кодексінің кейбір ұғымдарды түсіндіру деп аталатын 7-бабын «процестік емес қатынастар - іске қатысушы адамдармен, олардың өкілдерімен, прокурормен, қорғаушымен, нақты қылмыстық іс бойынша мүдделі болып табылатын өзге де тұлғалармен процестік немесе өзге заңнамалық актілерде көзделмеген кез келген іс-әрекеттер, егер бұл әрекеттер судьяның объективтілігі мен бейтараптығына күмән келтіреді деген негіз болғанда» деген мазмұндағы 37-1 тармақпен толықтыру қажет.

2. Процестік емес қатынастардың қоғамда орын алып отырған құбылыс екендігін ескере отырып, Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы № 132 Конституциялық заңының 28-бабы 1-бөлігінің 2-тармағын «судьяның объективтілігі мен алаламаушылығына күмән туғызатындай іске қатысушы адамдармен, олардың өкілдерімен, прокурормен, қорғаушымен, нақты қылмыстық іс бойынша мүдделі болып табылатын өзге де тұлғалармен процестік немесе өзге заңнамалық актілерде көзделмеген процестік емес байланыстарға түсуі заң бойынша қудаланады» деген мәтінмен толықтырылуы тиіс.

Авторлардың үлесі

Алибеков С.К. судья қызметіндегі «процестік емес байланыс» ұғымының құқықтық мазмұнын талдап, оның мәні мен ерекшеліктерін ғылыми тұрғыдан негіздеді. Мұндай байланыстардың сот тәуелсіздігі мен әділ сот төрелігіне әсерін зерттеді. Судьялар қызметіндегі этикалық нормалар мен құқықтық шектеулердің маңызын көрсетті. Процестік емес байланыстарды құқықтық реттеуді жетілдіру бойынша ұсыныстар ұсынды.

Бақытжанова Г.К. судьялардың қызметінде кездесетін процестік емес байланыстардың түрлері мен пайда болу себептерін талдады. Мұндай байланыстардың сыбайлас жемқорлық тәуекелдерімен байланысын және олардың сот жүйесіне ықпалын қарастырды. Судьялардың кәсіби этикасын сақтау және ашықтықты қамтамасыз ету мәселелеріне назар аударды. Сот жүйесінде процестік емес байланыстарды болдырмау үшін алдын алу және бақылау тетіктерін қарастырды.

Авторлар бірлесе отырып, судья қызметіндегі процестік емес байланыстардың құқықтық табиғатын зерттеп, олардың сот тәуелсіздігі мен әділдігін сақтау тұрғысынан құқықтық және этикалық реттеу тетіктерін жетілдіру қажеттігін негіздейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Лильберн Джон. Памфлеты. Государственное социально-экономическое издательство. Москва – 1937. – 123 с.

2 Монтеस्कье Ш.Л. О духе законов. // Электрондық ресурс: <https://monreposmuseum.ru> (дата обращения: 22.01.2025).

3 Анишина В.И. Конституционные принципы как основа организации и деятельности судебной власти. // Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. – 2006. - № 5. - С. 23-27.

4 Квинциния Ф.А. Гарантии независимости судей: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2007 – 28 с.

5 Дунюшкин П.А. Становление и развитие института дисциплинарной ответственности судей: историко-правовое исследование: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Нижний-Новгород, 2013 – 32 с.

6 Аулов В.К. Дисциплинарная ответственность судей: генезис, понятие и процедура: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. - М., 2012. – 32 с.

7 Ладыкина Т.А. Моральный выбор и ответственность в профессиональной деятельности судей. // Вестник Омского юридического института. 2011. № 4 (17), С. 52-57.

8 Гуцина Н.А. Независимость судей как предпосылка справедливого и беспристрастного правосудия. // Журнал российского права. — 2016. - № 5 - С. 151-159.

References:

1 Lil'bern Dzhon. Pamflety. Gosudarstvennoe social'no-jekonomicheskoe izdatel'stvo. Moskva – 1937. – 123 s.

2 Montesk'e Sh.L. O duhe zakonov. // Jelektronduq resurs: <https://monreposmuseum.ru> (data obrashhenija: 22.01.2025).

3 Anishina V.I. *Konstitucionnye principy kak osnova organizacii i dejatel'nosti sudebnoj vlasti.* // *Vestnik KGU im. N.A. Nekrasova.* – 2006. - № 5. - S. 23-27.

4 Kvincinija F.A. *Garantii nezavisimosti sudej: avtoref. diss. ... kand. jurid. nauk. Rostov-na-Donu,* 2007 – 28 s.

5 Dunjushkin P.A. *Stanovlenie i razvitie instituta disciplinarnoj otvetstvennosti sudej: istoriko-pravovoe issledovanie: avtoref. diss. ... kand. jurid. nauk. Nizhnyj-Novgorod,* 2013 – 32 s.

6 Aulov V.K. *Disciplinarnaja otvetstvennost' sudej: genezis, ponjatie i procedura: avtoref. diss. ... kand. jurid. nauk.* - M., 2012. – 32 s.

7 Ladykina T.A. *Moral'nyj vybor i otvetstvennost' v professional'noj dejatel'nosti sudej.* // *Vestnik Omskogo juridicheskogo instituta.* 2011. № 4 (17), S. 52-57.

8 Gushhina N.A. *Nezavisimost' sudej kak predposylka spravедlivogo i bespristrastnogo pravosudija.* // *Zhurnal rossijskogo prava.* — 2016. - № 5 - S. 151-159.

FTAXP 10.81.45
ӘОЖ 343.91

<https://doi.org/10.51889/2959-6181.2026.83.1.008>

А.Б. Жумадильдинова^{1*}, Н.Б. Калкаева¹
¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(e-mail: *zhumadildinova.aruzhan@bk.ru, nesibeli77@mail.ru)

АБАЙСЫЗДА ҚЫЛМЫС ЖАСАҒАН ҚЫЛМЫСКЕРЛЕРДІҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Аңдатпа

Мақалада абайсыз қылмыскерлердің психологиялық ерекшеліктерін қарастырады. Зерттеулер көрсеткендей, абайсызда қылмыстық құқық бұзушылық жасағандардың қасақана қылмыс жасағандардан психологиялық ерекшеліктері бойынша түбегейлі ерекшеленетіндігі туралы айтылады. Сондай-ақ, абайсыз қылмыскерлердің бейқамдығы, әсіресе, фрустрация жағдайларына жауапкершіліксіз реакцияларымен, яғни сәтсіздіктер мен шығындар үшін кінәні өздеріне жүктеумен сипатталған кезде, қасақана қылмыскерлерге қарағанда, олардың қайғылы жағдайларда жазадан тыс реакциялармен сипатталатындығы, яғни бәріне басқаларды кінәлау үрдісімен ерекшеленетіндігі көрсетілген.

Мақалада сондай-ақ абайсыз қылмыскерлердің қобалжу деңгейінің жоғары екендігі сипатталған. Бұл қасиетке ие адамдарда өз-өзіне сенімсіздік, күйзеліс жағдайында уайымдауға бейімділік және шамадан тыс өзін-өзі бақылау байқалатындығы айтылған. Оқыс жағдайларды олардың оңай шатастыруы және ұтымды және сабырлы емес, қауіп-қатерге эмоционалды түрде жауап беретіндігі көрсетілген. Мұндай оқиғалардың төтенше жағдайларда тәртіпсіздікке және қателер санының артуына әкелетіндігі айтылған. Мақалада жеке тұлғаның психологиялық ерекшеліктері абайсыз қылмыстық мінез-құлықтың қалыптасуының нақты механизмін анықтайды деген қорытынды жасалады, онда шешуші рөлді зиян келтіру ниеті емес, мінез-құлықтың бұзылуы және экстремалды немесе стресстік жағдайда жіберілген қателіктер атқарады.

Түйін сөздер: көп қырлы тұлғаны зерттеу әдістері, заңға бағынатын азамат, әділеттілік сезімі, ойланбаған теріс әрекеттер, эмоционалды жетілмегендік, инфантилизм, абайсыз қылмыскер.